

I. SZ.-I SISAK AZ AQUINCUMI LEGIÓSTÁBORBÓL

Az 1981-es ásátási idény idején többek közt a Flórián téren a *FLÓRIÁN üzletközpont DK-i sarkától D-re* egy 9 x 8,5 m-es szelvényt nyitottunk a *thermae maiores* Ny-i zárófalának és a *via principalis* kapcsolatának tisztázására.

A szelvényben egy É–D-i 2x2 m-es belméretű helyiségsort tártunk fel. A helyiségsor Ny-i zárófal előtti beásások foltjait kibontva több 2–3 sz-i gödröt találtunk (1. kép), és mindegyikének az oldalfalában korábbi időszakból származó döngölt föld, valamint agyagpadló maradványokat észleltünk (2. kép). Az ásátás leletmentés jellege miatt – határidős feltárásról volt szó – csak egy É–D-i kutatóárok kibontására volt mód, hogy a korábbi periódusokat tisztázhassuk (3. kép).

A kutatóárok alján a Ny-i metszefalában látható gödör aljáról egy nagyon rossz megtartású bronz sisak¹ és néhány kerámiatöredék került elő (4. kép).

A sisakharang több helyen átszakadt. Felső részét a sisak belsejében találtuk meg (5. kép, tisztítás utáni állapot). A nyakszirtvédő és az arcvédő lemezek a sisakról a földbekerülés után letörtek, de a helyükön voltak. A sisak oromzatát, a tolltartót a lelőhely mellett találtuk meg a sisak felszedése után.

A sisakot megnyújtott félgömbformájú haranggal és megközelítőleg 42–45°-ban elálló nyakszirtvédővel alakították ki, valamint arcvédő lemezekkel szerelték fel. A sisaktestet bronzlemezről kalapálták ki (6. kép.). Az arcvédő lemezek felerősítésére szolgáló vas félcukló pántok kivételével a sisak minden alkatrésze bronzból készült. A sisak főbb méretei: legnagyobb magassága tolltartó nélkül 152 mm; szélessége 192 mm; hossza 223 mm.

A sisakharang tetejére öntött bronz tolltartót forrasztottak. A tolltartó henger alakú, felül legömbölyített csúcsban végződik, amelynek alsó síkját homorúra képezték ki. Ezen az oldalon ferde vésett vonalakkal is durvították a forrasztandó felületet, ami a jobb illeszkedést, tapadást szolgálta a sisakharang tetejéhez. A tolltartó felső részén hosszirányú hasítás látható, amelyben egy 4 mm átmérőjű furat van. Ebben a hasítékban volt a tollfogó alsó része, amelyet a furaton keresztül rögzítettek.² A sisakharang tetején levő tolltartó mérete: magassága 36 mm; átmérője 41 mm.

A sisakharang két oldalán, elől és hátul a tolltartó további tartozékai bronz szegeccsel, vagy forrasztással vannak a sisaktesthez rögzítve.

A sisak hossz tengelyéből elől egy „U” alakúra hajlított 8 mm széles bronz lemezbe fogott tollrögzítő gyűrű van szegeccsel. A gyűrű átmérője 17 mm, vastagsága 3 mm. Ugyanezen a tengelyen hátul megközelítőleg egy négyzet alakú tolltartót forrasztottak fel. A tartót egyetlen bronzlemezről hajlították meg úgy, hogy a lemez közepén hosszirányban lefelő szűkülő bordát alakították ki, amelynek magassága 5–3 mm. A lemez szélessége 28 mm, hossza 29 mm.

Két oldalt a homlokvédő pánttal egy magasságban még egy-egy csöves tolltartó van felerősítve. Méretük és alakjuk, valamint kialakításuk megegyező. Itt is, mint hátul, egy hosszirányú kerek bordát hajlítottak a bronz lemezről és két-két szegeccsel erősítették a sisaktesthez. (7. kép a jobb oldali, 8. kép a bal oldali.)

A lemezek szélessége 15 mm, hossza 40–43 mm, a borda magassága 5 mm.

A sisak díszéhez tartozott még a homlokvédő pánt felett domborított szemöldök-ív pár. A bordapárnak csak az alsó része és két vége, valamint a felső ívnek néhány részlete volt meg a töredékek között. Ezért az ív pár felső és alsó része közötti mező nagy része kiegészítés.

A tisztítás, konzerválás során nem találtunk olyan bordatöredéket, amely alapján még több szemöldök-ívet lehetett volna feltételezni. Mivel ez a részlet a sisak datálása szempontjából is fontos, a töredékek alapos vizsgálata után kialakított rekonstrukciót vesszük alapul a későbbiekben.

A sisak védőeszköz funkcióját növelte a már korábban említett homlokvédő pánt, amelynek megnevezése is sugallja, hogy a sisaktest homlokrészéhez erősítették fel. A pánt a homlokra irányzott csapások ellen nyújtott védelmet a sisak viselőjének.³

A pánt 4,3 mm vastag bronz lemez, szélessége 25 mm. Két végét a hossz tengelyre merőlegesen laposra kalapálták és a tolltartó lemezekkel együtt szegecselték fel a sisaktest oldalához. Elöl a hossz tengely vonalában a pánton alakították ki a szegecsnyúlványt, amelynek a sisaktesten egy lyukat fúrtak ki. A szegecsnyúlványt a sisak belsejében elkalapálták, és az így rögzítette elől a pántot az elmozdulás ellen.

Kizárólag díszítő elem a sisakon a homlokvédő pánt alatt a sisakperemen három szegeccsel felerősített profilált, valószínűleg fehérfém szalag.⁴ A szalagot hosszirányban 10 borda díszíti. Szélessége 15 mm. A szalag két végét oldalt a fülkivágásokat keretelő lemezekkel együtt szegecselték fel. Elöl a hossz tengely vonalában is egy bronz szegecs fogja. A sisakperem ezen a helyen deformálódott az erőteljes szegeccselés nyomán.

A sisaktesten két oldalt a jobb hallás végett egy-egy kivágás van. A fülkivágások „L” alakúra kalapált bronz lemezekkel vannak keretelve. A lemezeket két-két szegeccsel erősítették fel. Az első szegecs egyben a homlokdíszítő szalagot is rögzítette (7. kép a jobb oldali, 8. kép a bal oldali). A keretelő lemezek szélessége 8–10 mm, töredékes magasságuk 4–5 mm.

A fülkivágás mögött a sisaktest hátulsó részén három borda merevíti a sisakharang és a nyakszirtvédő csatlakozási vonalát (9. kép). A bordák magassága 12 mm összességükben 35 mm szélesek.

Egyik legfontosabb része a sisaknak a nyakszirtvédő. Ez a nyakszirtvédő típus ráívelődik a sisak viselőjének a vállára. A sisak ezzel a nyakszirtvédővel a kor legbizton-

ságosabb sisaktípusává vált. Teljes mértékben kielégítette a gyalogos katona igényeit a gyalogos, de még a lovas támadóval szemben is. A nyakszirtvédő a nyakra, nyakszirtre és a vállra mért csapások ellen nyújtott védelmet. Szélessége a két végénél 94 mm, a sisak hossz tengelyénél 98 mm. Vastagsága 1,6 mm; ez lehetett a domborítás előtt induló bronz lemez vastagsága is (9. kép).

A nyakszirtvédő felületén – a sisakharanggal való találkozásnál – annak ívét követő bordát domborítottak ki. Távolsága a sisakharang ívétől jobb oldalon 12 mm, középen 15 mm, bal oldalon 6 mm. A sisak hossz tengelyének vonalától jobbra és balra egy-egy karéjos borda indul ki az előbb említett bordából, hogy elől a fülkivágásoknál újból visszakanyarodjon az 1. bordához. A domborított bordáknak a nyakszirtvédő merevítésén kívül esztétikai szerepük is volt. A nyakszirtvédő két végének kialakítása nem egyezik. A bal oldali vég egy kicsiny lekerekítéssel van kialakítva $r=7$ mm, míg a jobb oldalon sokkal nagyobb sugarú a lekerekítés $r=25$ mm. Ez a jelenség összefügg azzal az ismert ténnyel, hogy a legionáriusok menetelés közben a sisakot nem a fejükön, hanem általában a jobb vállra akasztva a jobb oldali mellükön viselték (10. kép).⁵ Ezért a nyakszirtvédő jobb végének nagyobb méretű lekerekítése balesetmegelőzési megfontolásból történhetett azért, nehogy az szállítás közben torukat felsértse.

A nyakszirtvédőn néha a sisak viselőjének a neve is be van karcoiva, vagy poncolva, mint az a legközelebbi sisakpárhuzamon, a mainzi sisakon látható.⁶

Az aquincumi sisakon annak erősen korrodált állaga miatt olvasható betűket a legtüzesebb vizsgálat után sem tudtunk felfedezni, ezért röntgen képet készítettünk a nyakszirtvédőről, de ez a kísérletünk is negatív eredménnyel zárult (11. kép).

A sisak hossz tengelyében, a nyakszirtvédő alsó részében helyezték el a ládikáknál ismert bronz fogantyút, ami itt a sisak felakasztására szolgált. Az akasztó szélessége 41 mm, hossza 33 mm, keresztmetszete 3×3 mm. Két vége „S” alakban hajlik vissza, és itt rögzítették egy-egy bronz sasszeggel, amelyet a nyakszirtvédő alsó oldalán visszahajlítottak. Szélessége 2,5 mm. Ugyanezen a tengelyen a karéjpár találkozása alatt egy bronz szegecs feje látható, ami a sisakrögzítő gyűrűt tartja egy „U” alakúra hajlított lemezzel. A gyűrű átmérője 19 mm, vastagsága 2 mm. A bronz gyűrű a nyakszirtvédő alsó oldalán helyezkedik el, és funkciójáról a későbbiekben szólnunk.

További fontos alkotórésze a sisaknak az arcvédő lemezpár, amely megközelítőleg azonos méretű, alakú, és a sisakhoz egy-egy vas félcsukló pánttal volt felerősítve. A vas félpántokat a sisakharang belsejében két-két bronz szegeccsel rögzítették (12. kép), míg az ellenpárok már bronzból készültek.

A vaspánthoz illeszkedő ellenpár maga az arcvédő lemez felső része. Az arcvédő felső részét középen kivágták és két oldalon a megmaradt lemezt henger alakúra csavarták, majd az így keletkezett csőbe 3 mm vastag vas szöveget dugtak és így csatlakoztatták a vas pánt ide illeszkedő részéhez. Maga az arcvédő lemez enyhén domború és a peremén körül kettős borda merevíti. Körben az arc-

védő peremére a merevítés, de főleg biztonsági okokból „U” alakúra hajlított bronz lemezt kalapáltak, amely a vékony lemezből domborított arcvédő éles peremét fedte le. Kialakítása követi az emberi arcél vonalát. Elöl a lemez felső negyedében van a szemkivágás, alatta a lemez követi az arccsont vonalát, majd a harmadik negyedben ismét egy kivágás a szájkivágás következik. A negyedik negyedben a lemez a kiugró állcsücsöt, majd alul és hátul az állapocsvonalát követi a fülkivágásokig. A lemezen levő fülkivágás illeszkedik a sisakharangon levő fülkivágáshoz.

A lemezek hossza 161 mm, szélessége 107 mm.

Az arcvédő lemez belső oldalán, az alsó negyedben az állnyúlványon „U” alakúra hajlított lemez segítségével egy bronz rögzítő karikat erősítették fel egy bronz szegeccsel. A karika 19 mm átmérőjű, vastagsága 3 mm. A bal oldali lemezzel a rögzítő karika hiányzik. A nyakszirtvédő alsó részén és a két arcvédő lemez belső oldalán felszerelt rögzítő gyűrűkkel volt a sisak viselőjének a fejére erősítve, valószínűleg bőrszija segítségével.

A bőrszijaat először a nyakszirtvédőn levő gyűrűbe, majd a szija két végét a nyak alatt keresztbe fonva az arcvédő lemezek gyűrűbe húzták és elől az állon megkötötték. (28. kép.)

A sisak kiértékelésénél H. R. Robinson összefoglaló munkájára támaszkodtam, aki művében a Római Birodalom sisaktípusait dolgozta fel. A sisaktípus megnevezésében a fentebb említett munkába szereplő meghatározásokat vettük át.⁷

A sisak külső megjelenésében a *császárkori gall „i”* típusába sorolható (16–20. képek). A császárkori gall sisaktípusok gyakorlatilag az egész I. évszázadot felölelik. Első típusai Augustus korában jelennek meg. Egyenes fejlődési vonal mutatkozik a Gall *Agen-Port* típusú sisakoktól, amelyeket az ie. I. évszázad közepétől használtak Gallia területén.⁸

A legjellemzőbb jegyek amelyeket a császárkori gall sisaktípusokon átvesznek a homlokvédő pánt előzménye a szemöldök-ív pár, amely még az előző típusnál védelmi és esztétikai célt szolgált, a mi típusunknál már kizárólag esztétikai funkciói vannak.

A császárkori gall „a” típuson még közvetlenül a homlokvédő pánt felett van a szemöldök-ív kidomborítása,⁹ de már a tipológiai sor végén levő „j” típuson a II. sz. első negyedében a szemöldök ívek a sisakharang tetejének a közelében vannak kialakítva.¹⁰ A szemöldök-ívek tipológiáját Robinson dolgozta ki fentebb említett munkájában.¹¹

A mi sisakunkon levő rekonstruált szemöldök-ív pár két bordája közötti mezőben – mint már említettem – a töredékek alapján nem valószínűsíthető még egy borda. Az azonos császárkori gall „i” típusú mainzi¹² (21–24. képek) és a császárkori gall „j” típusú brigetiói vas sisakon¹³ (25–27. képek) három bordával van a szemöldök-ív kialakítva.

Ennek ellenére a kialakított tipológiai soron belül a kettős bordájú szemöldök-ív pár elhelyezhető az „i”, és a „j” típusok közé; az ívpár ívelődése és helyzete a sisakharangon megegyezik az „i” típuséval, azonban a homlokvédő pánt feletti ívindítás meredeksége a „j” típuséhoz áll közel (28. kép).

Ugyanez a helyzet állott elő az arcvédő lemezek vizsgálatánál is. Itt is az Agen-Port sisaktípusból vették át a császárkori gall „a” típusán megismert sisak arcvédő lemezét.

Ezt a típust a fiziológiai jegyek figyelembevételével fejlesztették ki és használták az I. sz. folyamán. Az arcvédő lemezek fejlődését a császárkori gall „a” típus az I. sz. elején, az 1–2. sz. fordulóján már a lekerekített formájú arcvédő lemezek közötti átmeneti típusok mutatják.¹⁴

A mi arcvédő lemezünk kettős bordadíszével egyedül álló az arcvédő lemezek típusai között, azonban kialakításával, hasonlóképpen mint a szemöldök íveknél az „i” és a „j” típusok közé tehető, ami Robinson 15–16-os típusváltozatainak felel meg.¹⁵ A mainzi császárkori gall „i” típusú sisakról hiányzik az arcvédő lemez, azonban Robinson a carleoni múzeum egyik arcvédőjében látja egy hasonló sisakhoz tartozó lemez típusát.¹⁶

A sisakharang tetejére forrasztott oromzati dísz, a tolltartó kérdésében azonban ellent kell mondanunk Robinsonnak. Ő a császárkori gall típusokon kialakított lemez tolltartót feltételez a mi sisakunkhoz korban és típusban is legközelebb álló mainzi és brigetiói sisakokon.¹⁷ Az aquincumi sisak tetején ezzel szemben a *Coolus* „g” típusánál használatos (1. sz. harmadik negyede) tolltartó van felforrasztva.¹⁸ Ugyanilyen forrasztási nyomok vannak a mainzi, a brigetiói sisakok tetején is. Így több mint valószínű, hogy ezeken a sisakokon is hasonló tolltartó volt mint a mienken.

A tolltartó további alkatrészei a mainzi sisakon csak részben vannak meg. A sisak hossz tengelyében a homlok-részen levő rögzítő gyűrűnek csak a szegecslyuka látható. Ugyanígy hátul is hiányzik a bordás, vagy csöves tolltartó; csak a tolltartó forrasztásának nyomai vannak meg. A sisak két oldalán levő csöves tolltartók nagyobbak a mienkétől, típusban és rögzítési módjában azonban azonosak.

A homlokvédő pánt és az alatta levő homlokdíszítő szalag kialakítása és felerősítése a mainzi sisakon megegyezik a mienkkel. Ugyancsak azonos a fülkivágás és annak keretelése is.

A nyakszirtvédő kialakítása azonos mindkét sisakon. Eltérés csak a nyakszirtvédő végeinek lekerekítésében van. A mainzi sisak nyakszirtvédőjén viselőjének a poncolt neve látható, s ebből megtudhatjuk azt is, hogy a sisakot az I. Adiutrix katonája a C. Mumius Lolianus centuriájából való Lucius Lucretius Celeris viselte és ejthette bele a Rajnába.¹⁹ A mainzi sisak keltezése így nem ütközött nehézségbe: a legio I. Adiutrix mainzi tartózkodásának idejére tehető.²⁰

A brigetiói császárkori gall „j” típusú vas sisakot a kutatás egybehangzóan a 2. sz. elejére keltezi.²¹

A lelőhely értékelése:

A sisak az ÉD-i kutatóárok Ny-i metszetalából került elő a metszetal tisztítása közben (3. kép). A 80 cm széles kutatóárok alján világosan megmutatkozik az a gödör, amelynek betöltéséből a sisak és néhány cseréptöredék előkerült.

Az aquincumi legióstábor I. periódusát és annak korát ezen a helyen három Pó-vidéki sigillata és néhány

márványozott edénytöredék határozza meg. A metszet É-i oldalán az I. periódusnak egy KNY-i árka (kiszedett fala) látható, amelynek szélessége 2 m. Az árok betöltése törmelékes föld. Ez a réteg húzódik az ároktól D-re levő gödörig amivel már ezt a törmelékes réteget is átvágták. A gödör betöltése faszenes köves törmelékes föld.

A legelső, Vespasianus–Domitianus kori periódust egy homokos, agyagos, kavicsos réteg zárja le.

A 2. periódust egy habarcsos építési réteg és a metszet közepén elhelyezkedő KNY-i kiszedett fal, valamint az ehhez tartozó többszöri megújított padlórétegek jelentik.

A metszet D-i oldalán látható 2–3. sz-i beásással valószínűleg egy szintén a 2. periódushoz tartozó KNY-i falat bontottak el. A falak vastagsága a kiszedés alapján 60–70 cm lehetett. Az építési réteg felett homok, majd faszenes hamu és végül a paticsos, kavicsos, agyagos felületre került az első döngölt agyagpadló. A döngölt agyagpadló szintjében a metszet D-i oldalán döngölt földpadló van. Ez a tény is bizonyíték arra, hogy a 2–3. sz-i beásással itt egy 2. periódushoz tartozó falat bontottak el.

A döngölt padlók felett többszöri padlómegújítást észleltünk. Metszetünk É-i oldalán levő 2–3. sz.-i beásásban a 2. periódushoz tartozó megújított padlókat bontottunk ki a kutatóárok feltárása előtt, így ezen a helyen kiszedett falat nem lehet feltételezni.

A kutatóárokból és a beásásokból előkerült kerámia leletek:

1. periódus (Vespasianus–Domitianus)

Sigillata:

1., Sigillata tál töredéke sárgás-vörös anyagból és vörös máz bevonattal. A nyakrészben egy vésett vonal alatt (4) rozetta motívum között (2–2) maszk és delfin dísz váltakozva jelennek meg.

Formája: Ohl.²² Abb 3,8 (Drag 25.), L.M.V., vagy Q.S.P. mester munkája.

A vállrészben erős kopásnyomokat találtunk.

Az 55% töredék 110 mm peremátmérőjű tálhoz tartozott. A maszkhoz lásd Vágó²³ XIV/1. tábl.; a delfinhez: Vágó X/1. tábl.; a rozettához: Vágó XIV/1. tábl.

A töredék kora 50–85 közé tehető.²⁴ (29., 30. kép.)

2., Sigillata tál peremtöredéke sárgásvörös anyagból és vörös máz bevonattal. A vízszintesen kihajló peremen felül két vésett vonal között liliomdísz maradványai láthatók.

Formája: Weisinger²⁵ 14–15 (Drag 36.)

A 18% peremtöredék 200 mm átmérőjű tálhoz tartozott. A töredék kora Vespasianus–Traianus. (31., 32. kép.)

3., Sigillata talpgyűrű töredéke sárgás-vörös anyagból sötétvörös mázzal.

Formája: Ohl. Abb 3/3.

A 24% talpgyűrű átmérője 90 mm.

Kora: Vespasianus–Traianus. (33., 34. kép.)

- 4., Világos piros, közepesen iszapolt anyagú tál töredéke, kívül belül vörös festéssel. A tál durva kivitelű a talpgyűrűje hiányzik.²⁶ (35., 36. kép.)
A 21% töredék 160 mm átmérőjű tálhoz tartozott.
- 5., Világos sárga közepesen iszapolt anyagú tál perem töredéke, belül kopott sötétbarna márványozással.²⁷ Kívül a tál nyers színű maradt. A perem széle töredékes.
A 16,5% töredék 200 mm átmérőjű tálhoz tartozott.
A töredék magassága: 73 mm. (37., 38. kép.)
- 6., Világos sárga anyagú közepesen iszapolt tál töredéke. A tál belsejében kopott sötétbarna márványozás nyomai láthatók. A tál töredékének külső oldala nyers színű maradt. Ezen az oldalon egy körbefutó vésett vonal húzódik a perem alatt.
A 25% töredék 200 mm átmérőjű 64 mm magas tálhoz tartozott. (39., 40. kép.)
- 7., Világos sárga, finoman iszapolt anyagú, behúzott nyakú, fületlen korsó peremtöredéke. Kívül a nyakrészen és a vállon fényes vöröses barna márványozás. A perem alatt vésett vonal fut körbe.
A 29% töredék 110 mm peremátmérőjű korsóhoz tartozott; a töredék magassága 74 mm. (41., 42. kép.)
- 8., Sárgás barna, közepesen iszapolt anyagú, kihajló peremű tál peremtöredéke.²⁸ A tálon kívül belül besímitott szürke engobe.
A 10% töredék 240 mm átmérőjű tálhoz tartozott. A töredék magassága: 37 mm. (43., 44. kép.)

2. periódus (I. sz. vége II. sz. eleje).

- 9., Drag 37. formájú szürke, finoman iszapolt anyagú tál perem töredéke sötétszürke mázzal. Kívül a váll alatt bepecsételt díszítéssel.²⁹ A felső sorban három levélből álló dísz, alatta rombusz alakú minta, majd a tál oldalán valószínűleg hátra forduló fejű futó állat (?) pecsétöredéke látható.
A 8,2% töredék 240 mm átmérőjű tálhoz tartozott. A töredék magassága 92 mm (45., 46. kép.)
- 10., Drag 37. formájú szürke, finoman iszapolt anyagú tál perem töredéke, sötétszürke mázzal. Kívül a váll alatt bepecsételt díszel. A felső sorban fordított négyszeres tojásfüzért utánzó pecsételt dísz, alatta körmotívum. Az edény hasát és alját két sorban, egy vízszintes és egy ferde sorban egymáshoz hajló palmaág pár, majd a legalsó sorban hármás levélmotívum díszíti.
A 8% töredék 200 mm átmérőjű tálhoz tartozott. A töredék magassága: 97 mm. (47., 48. kép.)
- 11., Valószínűleg Drag 37. formájú világos szürke, finoman iszapolt anyagú tál oldal és aljtöredéke, szürke mázzal bevonva. A tál hasán és alján kopott bepecsételt díszítéssel. Az edény oldalán egy vésett vonal fut körbe, alatta félkörbe alakított tojásfüzérben egy fél rozetta öt szirma látható, mellette pálcátag. A tojásfüzér alatt egy következő sorban kagylóformájú levéldísz pecsétje látható. A talpgyűrű belseje kitörött. Resatus mester munkája.³⁰

A tál átmérője megközelítőleg 200 mm, a töredék magassága 100 mm, a talpgyűrű átmérője 70 mm. (49., 50. kép.)

- 12., Világosszürke finoman iszapolt anyagú tál fenéktöredéke, szürke mázzal és bepecsételt díszel a belső oldalon. A kettős vésett körbefutó vonaldísz alatt egy nagyobb levéldísz töredékhez három irányban három-három kisebb levélmotívum tartozik. A tál fenékátmérője 140 mm. A töredék mérete: szélessége 55 mm, magassága 80 mm (51., 52. kép.)
- 13., Pátkai típusú világos szürke jól iszapolt anyagú tál perem töredéke. Kívül belül szürke mázzal. A nyakrészen a váll bordáig ferdesoros rovátkolt díszítéssel.
A 2,75% töredék 220 mm átmérőjű tálhoz tartozott. A töredék magassága 48 mm. (53., 54. kép.)
- 14., Pátkai típusú világos szürke anyagú tál peremtöredéke szürke mázzal. A nyakrészen a vállbordáig két sorban függőleges rovátkolt dísz. A vállborda alatt szintén függőleges rovátkolt dísz indítása látható. A 11% töredék magassága: 49 mm (55., 56. kép.)
- 15., Drag 37. formájú sárga anyagú közepesen iszapolt tál töredéke, kívül és belül világos piros festés nyomaival. A perem alatt kívül a nyakon két bemélyített vonal fut körbe. A váll bordája tagolt; két kisebb bordából tevődik össze.
A 85% töredék 208 mm átmérőjű, 84 mm magas tálhoz tartozott (57., 58. kép.)
- 16., Világos sárga anyagú közepesen iszapolt edények töredékei (3 db). A külső oldalon besímitott világossárga alapon narancssárga, ill. vöröses barna széles sávok festés.³¹ Belül az edény nyers színű. (67. kép a, b, c)
vastagság: a 8 mm, b 7 mm, c 7 mm
magasság: a 31 mm, b 43 mm, c 55 mm
szélesség: a 49 mm, b 45 mm, c 48 mm
- 17., Világos sárga anyagú finoman iszapolt kihajló peremű tálak perem töredékei (3 db). A tálak belsejében fényes vöröses barna márványozás van. (59., 60. kép.)
Az a., 25% töredék 140 mm átmérőjű tálhoz tartozott
b, 7% töredék 148 mm átmérőjű tálhoz tartozott
c, 6,5% töredék 162 mm átmérőjű tálhoz tartozott.
- 18., Sárgás vöröses anyagú közepesen iszapolt tál peremtöredéke. Kívül vöröses barna fényes máz, belül ugyanolyan színű márványozás van. A perem alatt körbefutó vésett vonal húzódik.
A 8,2% töredék 244 mm átmérőjű tálhoz tartozott. A töredék magassága: 33 mm. (61., 62. kép.)
- A 2–3. sz-i beásából két jellegtelen sigillata töredék, és két az 1. és 2. periódusból megismert márványozott edénytöredék került elő.
- 19., Drag 37. formájú sigillata tál peremtöredéke vörös mázzal, alul a váll indításával. (68. kép.)
- 20., Drag 37. formájú sigillata tál nyak töredéke vörös mázzal. A vállon tojásfüzér között pálcátag. (69. kép.)

21., Sárgászörös finoman iszapolt anyagú behúzott nyakú edény peremtöredéke, kívül fényes vöröses barna márványozással. A nyakon szögletes borda fut körbe.

A 9% töredék 198 mm átmérőjű edényhez tartozott. A töredék magassága 77 mm. (63., 64. kép.)

22., Világossárga anyagú közepesen iszapolt, kihajló peremű tál töredéke, belül kopott barnászörös márványozás nyomaival. A tál peremén és belül az oldalán vésett vonal fut körbe.

A 37% töredék 190 mm átmérőjű, 40 mm magas tálhoz tartozott. (65., 66. kép.)

Összefoglalás:

Próbakutatásunk metszete a sisaklelet mellett értékes rétegtani és kronológiai adatokkal is szolgált az aquincumi legióstábor történetére vonatkozólag. A kutatás ered-

ményeként sikerült rögzítenünk a kőtábor megelőző palánktábor rétegsorát is.³²

Ennek a periódusnak a pusztulási rétegébe vágott beásás fenekéről előkerült sisak és sigillata, valamint kerámia leletek többé kevésbé megadják a periódus időtartamát.

A 2. periódus már egyértelműen kőépítkezés nyomai-val indul. A számos szürke bepecsételt pannóniai és a márványozott festésű kerámia az I. sz. vége és az II. sz. első harmada közé helyezi a periódus időtartamát. A periódus indítása valószínűleg 89-re tehető és a II. Adiutrix építkezési tevékenységével hozható kapcsolatba.³³ A rétegsor záródása, amelyet a metszeten kívül figyeltünk meg, összefüggésbe hozható a 130-as évek elején történő szarmata betöréssel, amely Aquincumot is elérte.³⁴

Az aquincumi sisak korát a fentiekben leírt stílusjegyek, a legközelebbi párhuzama a mainzi sisak, és nem utolsó sorban a rétegviszonyok, valamint a kerámia leletek alapján az I. sz. végére tehetjük.

Rövidítések

Gábler 1977 Gábler D.: A Dunai limes I–II. századi történetének néhány kérdése. ArchÉrt 104 (1977), 161–164.,
Klumbach 1961 Klumbach H.: Ein römischer Legionarshelm aus Mainz. JbRGZM 8 (1961), 96–105.,
Nagy 1942 Nagy L.: Az Eraviscus kultúra emlékei Budapesten és környékén. BpTört. I. (1942) 236–265.,

Robinson 1975 Robinson H. R.: The Armour of Imperial Rome. London 1975.,
Ubl 1975 Ubl H.: Römische Helme vom typus Weisenau in Wiener Sammlungen. RömÖst 3 (1975), 195–235.,

Jegyzet

1. A sisak restaurálásáért T. Bruder Katalinnak tartozom köszönettel. A sisak restaurálásáról szóló beszámolóját lásd e kötetben. Ugyancsak köszönettel tartozom Berecz Katalinnak sokoldalú segítségéért.
2. A tollfogóról és magáról a tollról, vagy sisakdíszről nincsenek pontos értesüléseink. A néhány leírás és ábrázolás alapján tudjuk azt, hogy a természetes színű lófarkakat és madarak tollait használták erre a célra. Lásd ehhez: H. R. Robinson: The Armour of Imperial Rome. London 1975, 140–143
3. A császárkor elején a római hadsereg a Rajna és a Duna vidékén vívta a legtöbb csatáját. Az itt élő népek hadfelszerelésében a LTD – típusú kard terjedt el, amely a római kardtól, a galadiustól eltérően viszonylag hosszú és lekerekített hegyű, így szúrásra nem, csak ütésre, talán vágásra volt alkalmas. A gladius megerősített hegygerincével ezzel szemben szúrásra kialakított fegyverfajta.

Ezzel magyarázható a római sisakon a homlokvédő pánt megjelenése és alkalmazása a köztársaság kor idejétől az i. u. 2. sz. közepéig.

A római legiókba felvett újoncok kiképzéséről lásd: Fl. Vegetius: A hadtudomány foglalata, 1. könyv 12. fejezet: „Az újoncok oktatása arra, miként kell szúrva és nem vágva sebezni.” Hahn I.: A hadművészet ókori klasszikusai. Budapest 1963, Zrínyi Katonai Kiadó, 763.;

4. A szalag összetételét annak erősen korrodált állaga miatt nem sikerült meghatározni.
5. C. Cichorius: Die Reliefs der Traianssäule. I–II. Berlin 1896–1900, VII. tábla, 12. rész.
6. Klumbach 1961, 97., Robinson 1975, 60. 141–142. kép.
7. Robinson 1975. 45.
8. Robinson 1975, 42–43. 90–97. kép., F. Lipperheide: Antike Helme. München 1896, 271. 495. kép és a 269. 492. kép. A német kutatás a császárkori gall típust WEISENAU típusnak nevezi. Lásd ehhez

- H. Klumbach*: Römische Helme aus Niedergermanien. Köln 1974, 34–41. 26–28. kép.,
9. *Robinson* 1975, 50. 100–103. kép.,
  10. *Robinson* 1975, 60. 144–147. kép.,
  11. *Robinson* 1975, 45. 52–61. rajz.,
  12. *Klumbach* 1961, 96–105., *Robinson* 1975, 59. 136–142. kép.,
  13. *Ubl* 1975, 219–224. 18. tábla 2–4. kép., *Robinson* 1975, 60. 144–147. kép.,
  14. *Robinson* 1975, 78–80. 205–219. kép.,
  15. *Robinson* 1975, 79–80. 218–219. kép.,
  16. *Robinson* 1975, 60. 143. kép., rekonstruálva a 218. képen. „j” típusú arcvédő lemez van Nijmegenből. Lásd ehhez *Klumbach* 1961, 56. 42. tábla 43. kép.,
  17. *Robinson* 1975, 46.,
  18. *Robinson* 1975, 37–39. 81–83. kép. 40. 47. rajz.,
  19. *Klumbach* 1961, 97.,
  20. *Klumbach* a sisak korát 71–83 közé teszi. Lásd ehhez *Klumbach* 1961, 100.,
  21. *Ubl* 1975, 223–224., *Robinson* 1975, 60–61.,
  22. *L. Ohlenroth*: Italische Sigillata mit Auflagen aus Rätien und dem römischen Germanien. BRGK 24–25 (1934–35) 234–254;
  23. *B. Vágó*: Die Oberitalisch – Padanische Auflagen – Sigillata in Transdanubien. ActaArch 29 (1977) 77–124;
  24. A sigillatak keltezésének kérdésében *Gábler D.* nyújtott segítséget, amit ezen a helyen is köszönök.
  25. *F. Weisinger*: Überblick über die padanische Sigillata im Landsmuseum Klagenfurt. Carinthia I. 132 (1942) 128–142;
  26. *Gábler* 1977, 163–164.,
  27. A márványozott festésű kerámiához lásd *Gábler* 1977, 161.,
  28. Hasonló profilok vannak *Kaba M.*: Az aquincumi parancsnoksági épület belső dekorációja a Laktanya utcában. BpR 16 (1955), 272–274. 4–6., ill. 11., A szerző a töredékek korát Domitianus uralkodásának idejére teszi.,
  29. A szürke bepecsételt kerámiához lásd: Alba Regia 13, 14, 15, 16, 17, 18. kötetait a Forschungen in Gorsium c. beszámolókbán, valamint *Nagy* 1942, 251–256.,
  30. Csaknem azonos tál került elő az aranyhegyi patak melletti polgárvárosi temetőből. Lásd ehhez *Nagy* 1942, 255–256. L. tábla 1. kép.,
  31. A festett sávcsászárkori kerámiához lásd *Bónis É.*: Brigetioi sávcsászárkori kerámia. FolArch 21 (1970), 71–85.,
  32. Lásd ehhez: *Póczy K.*: Az aquincumi legióstábor és katonaváros romjainak a feltárása és a műemléki bemutatása. BpR 24 (1976), 13–14., *Szirmai K.*: Előzetes beszámoló az óbudai legióstábor princípiumán és közvetlen környékén végzett kutatásokról. BpR 24 (1976), 91–105.,
  33. *Lőrincz B.*: Die Besatzungstruppen des legionslager vom Aquincum am Ende des I. – Anfang des II. Jahrhunderts. ActaArch 30 (1978), 299–312.
  34. *Jónás E.*: Két római dénárlelet Aquincumból. BpR 12 (1937), 278–288., *Mócsy A.*: Pannonia. PWRE IX. Suppl. Stuttgart 1962. 554., *Nagy T.*: Római kor. BpTört I. (1975) 97.

LÁSZLÓ KOCSIS

EIN BRONZEHM AUS DEM 1. JH. VOM LEGIONSLAGER ZU AQUINCUM

Während der Grabungssaison 1981 wurde vom Grund eines Forschungsgrabens, der am Flórián tér, südlich der südörtlichen Ecke der Einkaufszentrale Flórián und östlich von der einstigen Via principalis des Legionslagers zu Aquincum, ausgehoben wurde, ein sehr schlecht erhaltener Bronzehelm ans Tageslicht befördert. Aufgrund der Bronzebruchstücke konnte der Helm vollkommen wiederhergestellt werden.

Die Reinigung der Bruchstücke und die Restaurierung des Helms besorgte die Restauratorin des Ungarischen Nationalmuseums, Frau Katalin T. Bruder.

Der restaurierte Helm gehört zum gallischen „j”-Typ der Kaiserzeit. Seine nächste Prallele ist der Mainzer Bronzehelm, der ebenfalls dem gallischen „j”-Typ der Kaiserzeit zugeordnet werden kann und der zwischen 71 und 83 in den Rhein geraten sein dürfte. Eine spätere

Variante dieses Helmtyps ist der eiserne Helm des gallischen „J”-Typs der Kaiserzeit, der in Brigetio gefunden wurde. Die Forschung setzt sein Alter an den Anfang des 2. Jh. Der Helm von Aquincum kam aufgrund des ausgewerteten Schnittes des Forschungsgrabens aus der Grube zum Vorschein, die in die Vernichtungsschicht der 1. Periode gegraben wurde. Die Zeitdauer dieser Periode kann aufgrund der Funde mit der Zeit *Vespasianus – Domitianus* angenommen werden.

Die 2. Periode datieren die ans Tageslicht beförderten Bruchstücke der grauen gestempelten pannonischen Schüsseln ans Ende des 1. und ins erste Drittel des 2. Jh.

Die Schichtverhältnisse des Fundortes und seine in der typologischen Reihe eingenommene Platz datieren den Zeitpunkt, zu dem der Helm in die Erde gelangte, übereinstimmend an das Ende des 1. Jh.

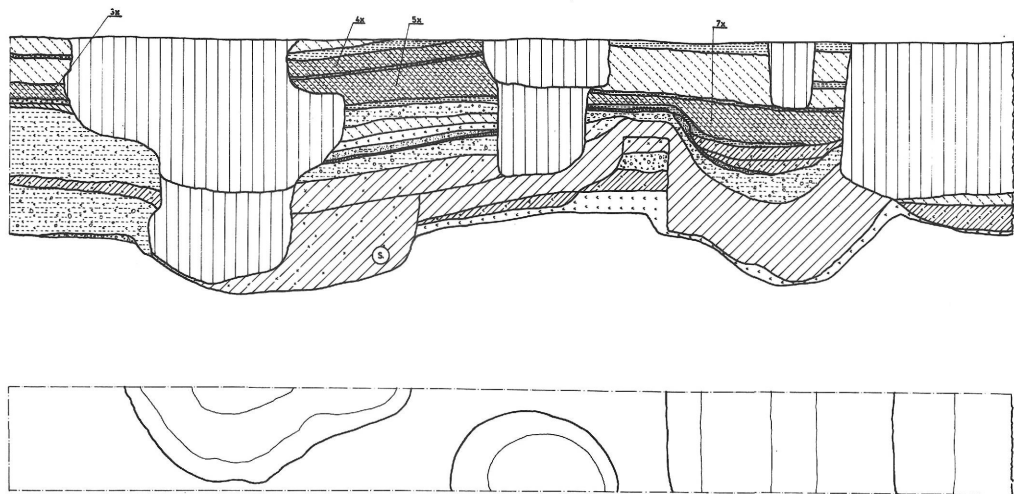
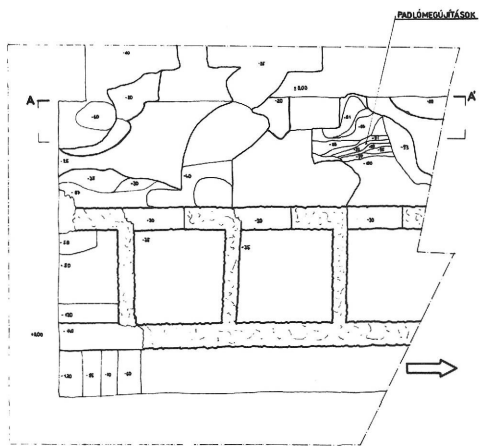
Abbildungen

- Abb. 1. Grabungsfoto vom Profil
Abb. 2. Grabungsfoto vom Forschungsgraben
Abb. 3. Grundriss und Profil
Abb. 4. Der Helm nach dem Herausheben
Abb. 5. Der gereinigte Helm
Abb. 6. Das Innere des Helms mit den Spuren der Treibarbeit
Abb. 7. Rechtsseitiger Ohrausschnitt
Abb. 8. Linksseitiger Ohrausschnitt
Abb. 9. Zusammentreffen der Helmkalotte mit dem Nackenschutz
Abb. 10. Detail der Trajanussäule
Abb. 11. Röntgenbild vom Nackenschutz
Abb. 12. Eisenband
Abb. 13. Ein durchkorrodierter Teil der Helmkalotte
Abb. 14. Modellerte Ergänzungen
Abb. 15. Das Silikonnegativ
Abb. 16. Linke Seite des fertigen Helms
Abb. 17. Vorderansicht des fertigen Helms
Abb. 18. Rechte Seite des fertigen Helms
Abb. 19. Rückansicht des fertigen Helms
Abb. 20. Draufsicht des fertigen Helms
Abb. 21. Vorderansicht des Mainzer Helms
Abb. 22. Rückansicht des Mainzer Helms
Abb. 23. Linke Seite des Mainzer Helms
Abb. 24. Rechte Seite des Mainzer Helms
Abb. 25. Vorderansicht des Helms aus Brigetio
Abb. 26. Rückansicht des Helms aus Brigetio
Abb. 27. Seitenansicht des Helms aus Brigetio
Abb. 28. Befestigung des Helms an den Kopf, sowie Augenbrauenbogen-Paare der Typen „i“ und „j“ nach
Abb. 29, 30. Randbruchstück und rekonstruierte Zeichnung einer Sigillata-Schüssel
Abb. 31, 32. Randbruchstück und rekonstruierte Zeichnung einer Sigillata-Schüssel
Abb. 33, 34. Bruchstück des Untersatzringes und rekonstruierte Zeichnung einer Sigillata-Schüssel
Abb. 35, 36. Bruchstück und rekonstruierte Zeichnung einer roten Schüssel
Abb. 37, 38. Bruchstück und rekonstruierte Zeichnung einer marmorierten Schüssel
Abb. 39, 40. Bruchstück und rekonstruierte Zeichnung einer marmorierten Schüssel
Abb. 41, 42. Bruchstück und rekonstruierte Zeichnung eines marmorierten Kruges
Abb. 43, 44. Bruchstück und rekonstruierte Zeichnung einer grauen Schüssel
Abb. 45, 46. Bruchstück und rekonstruierte Zeichnung einer grauen eingestempelten Keramik
Abb. 47, 48. Bruchstück und rekonstruierte Zeichnung einer grauen eingestempelten Keramik
Abb. 49, 50. Bruchstück und rekonstruierte Zeichnung einer grauen eingestempelten Keramik
Abb. 51, 52. Bruchstück und rekonstruierte Zeichnung einer grauen eingestempelten Keramik
Abb. 53, 54. Bruchstück und rekonstruierte Zeichnung einer grauen Keramik aus Pátka
Abb. 55, 56. Bruchstück und rekonstruierte Zeichnung einer grauen Keramik aus Pátka
Abb. 57, 58. Bruchstück und rekonstruierte Zeichnung einer roten Schüssel
Abb. 59, 60. Bruchstück und rekonstruierte Zeichnung einer marmorierten Keramik
Abb. 61, 62. Bruchstück und rekonstruierte Zeichnung einer marmorierten Schüssel
Abb. 63, 64. Bruchstück und rekonstruierte Zeichnung eines marmorierten Gefäßes
Abb. 65, 66. Bruchstück und rekonstruierte Zeichnung einer marmorierten Schüssel
Abb. 67. Bruchstücke eines streifenbemalten Gefäßes a, b, c
Abb. 68. Randbruchstück einer Sigillata-Schüssel
Abb. 69. Seitenbruchstück einer Sigillata-Schüssel

Képlegyzék

1. kép Ásatási fotó a szelvényről
2. kép Ásatási fotó a kutatóárokokról
3. kép Helyszín- és metszetrajz a kutatóárokokról
4. kép Sisak a kiemelés után
5. kép A megtisztított sisak
6. kép A sisakharang belseje a kalapálás nyomaival
7. kép Jobb oldali fülkivágás
8. kép Bal oldali fülkivágás
9. kép A sisakharang és a nyakszirtvédő találkozási vonala
10. kép Részlet a Traianus oszlopáról
11. kép Röntgenkép a nyakszirtvédőről
12. kép A vaspánt maradványa
13. kép A sisakharang egy átkorrodált része
14. kép Megmintázott pótlások
15. kép A szilikon negatív
16. kép A kész sisak bal oldalról
17. kép A kész sisak előlnézete
18. kép A kész sisak jobb oldalról
19. kép A kész sisak hátulnézete
20. kép A kész sisak felülnézete
21. kép Mainzi sisak előlnézete
22. kép Mainzi sisak hátulnézete
23. kép Mainzi sisak bal oldalról
24. kép Mainzi sisak jobb oldalról
25. kép Brigetiói sisak előlnézete
26. kép Brigetiói sisak hátulnézete
27. kép Brigetiói sisak oldalnézete

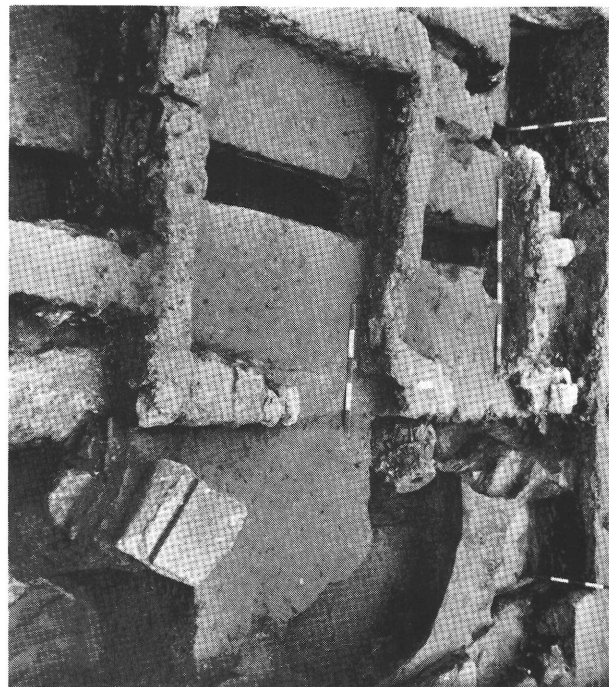
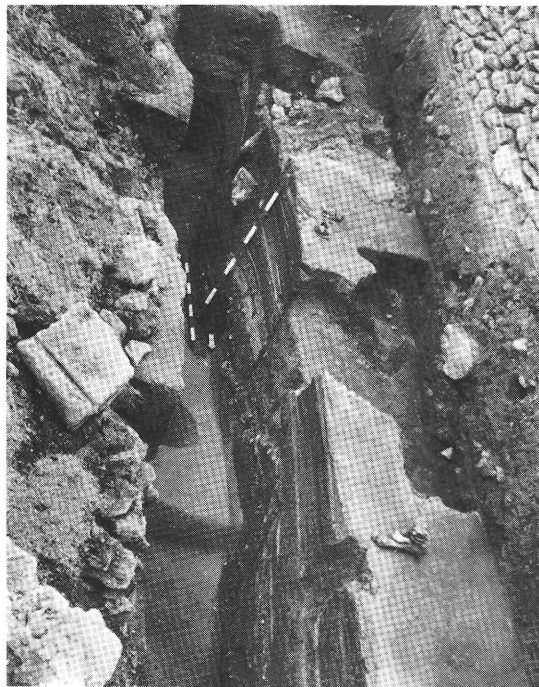
28. kép A sisak rögzítése a fejhez, valamint az „i” és a „j” típusú szemöldökív-párok Robinson nyomán
- 29., 30. kép Sigillata tál peremtöredéke és rekonstruált rajza
- 31., 32. kép Sigillata tál peremtöredéke és rekonstruált rajza
- 33., 34. kép Sigillata tál talpgyűrűtöredéke és rekonstruált rajza
- 35., 36. kép Vörös színű tál töredéke és rekonstruált rajza
- 37., 38. kép Márványozott tál töredéke és rekonstruált rajza
- 39., 40. kép Márványozott tál töredéke és rekonstruált rajza
- 41., 42. kép Márványozott korsó töredéke és rekonstruált rajza
- 43., 44. kép Szürke színű tál töredéke és rekonstruált rajza
- 45., 46. kép Szürke bepecsételt kerámia töredéke és rekonstruált rajza
- 47., 48. kép Szürke bepecsételt kerámia töredéke és rekonstruált rajza
- 49., 50. kép Szürke bepecsételt kerámia töredéke és rekonstruált rajza
- 51., 52. kép Szürke bepecsételt kerámia töredéke és rekonstruált rajza
- 53., 54. kép Pátkai szürke kerámia töredéke és rekonstruált rajza
- 55., 56. kép Pátkai szürke kerámia töredéke és rekonstruált rajza
- 57., 58. kép Vörös színű tál töredéke és rekonstruált rajza
- 59., 60. kép Márványozott kerámia töredéke és rekonstruált rajza
- 61., 62. kép Márványozott tál töredéke és rekonstruált rajza
- 63., 64. kép Márványozott edény töredéke és rekonstruált rajza
- 65., 66. kép Márványozott tál töredéke és rekonstruált rajza
67. kép Sávos festésű edény töredékei a, b, c
68. kép Sigillata tál peremtöredéke
69. kép Sigillata tál oldaltöredéke

- TÖRMÉ FÖLD
- FÖLD
- DÖNGÖLT FÖLD
- MEGÚJTOTT FÖLDÖK
- SÁRGA ADAG
- HOMOK
- FASZÉN
- PATICS
- HABARCS
- HAMUS FASZÉN
- KŐ KAVICS
- BEÁSÁS

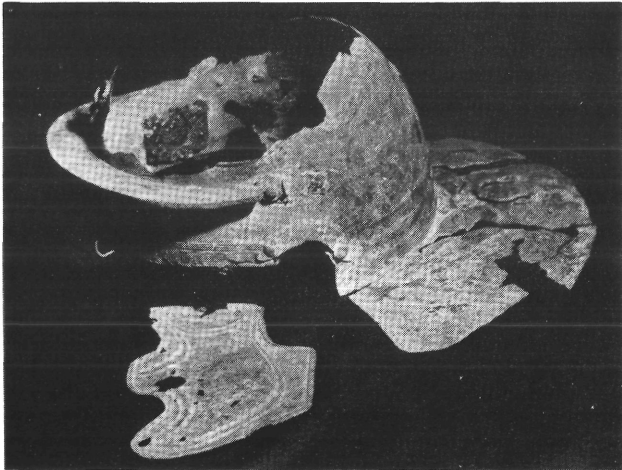
FLÓRIÁN DK-I SARKÁTÓL D-re
 M 1:50 ALAP M 1:20 METSZET
 1981 Ép.III. KÖCSIS

3

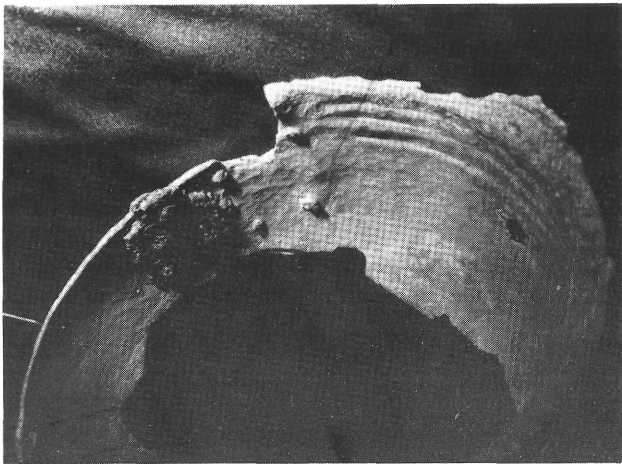

4

5

6

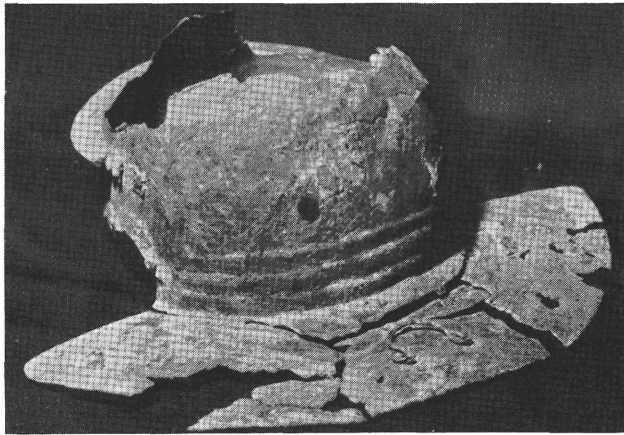

7

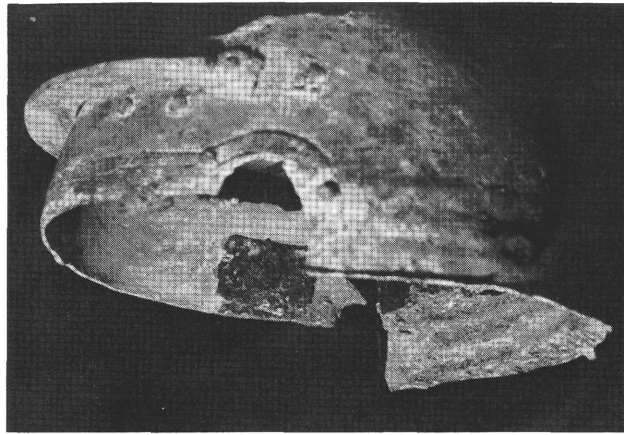

8

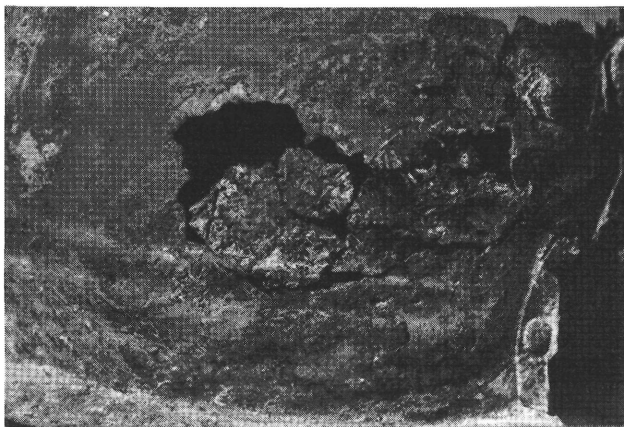
9

12

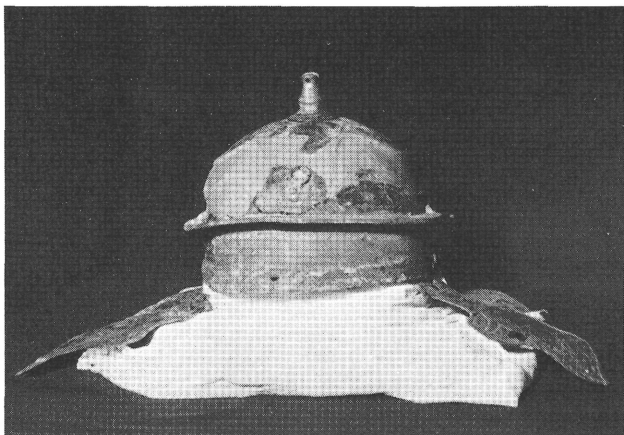
10

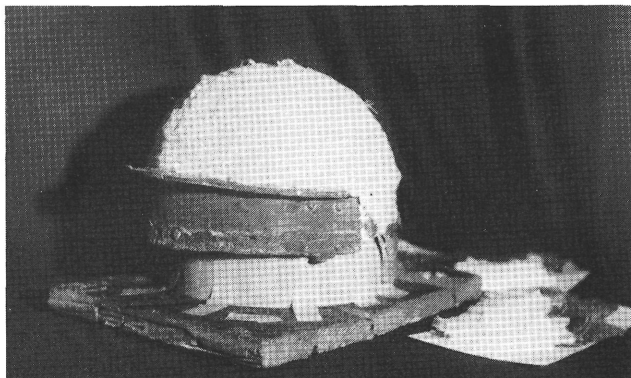
13

11

14

15

16

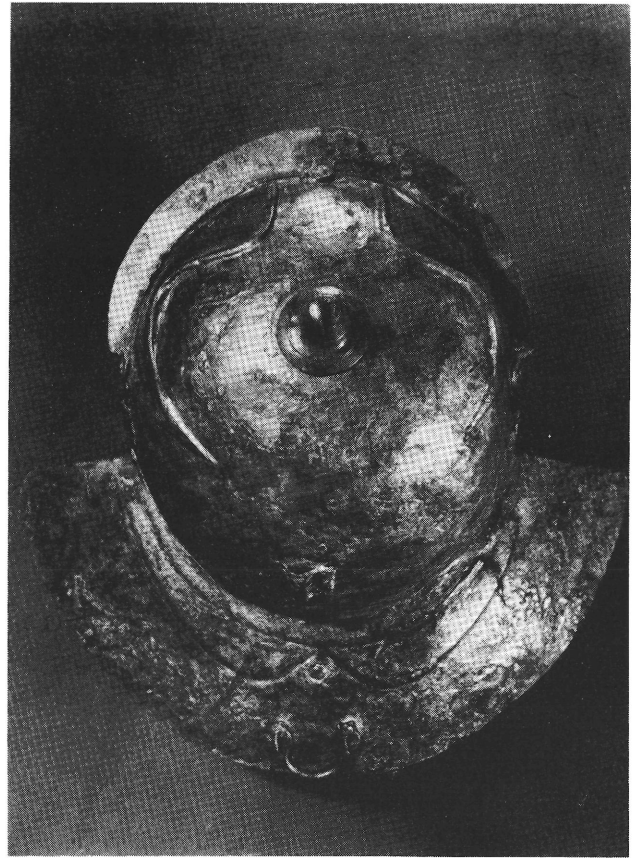
17

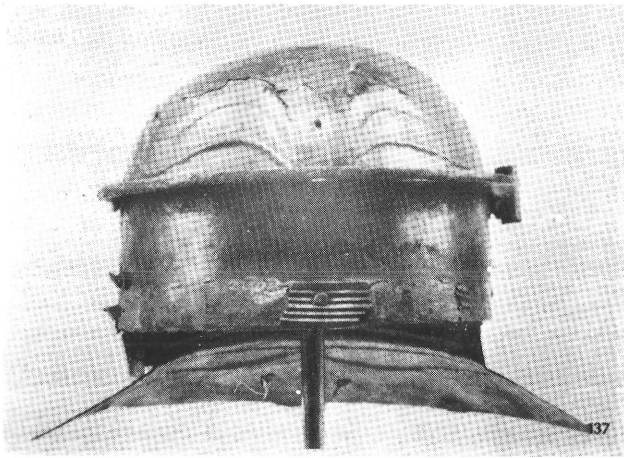
18

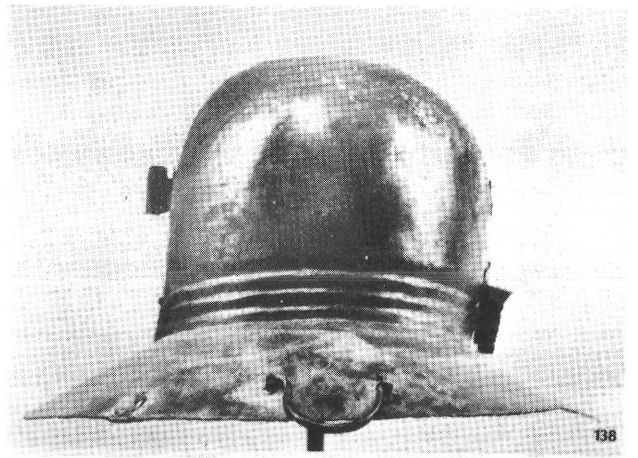
19

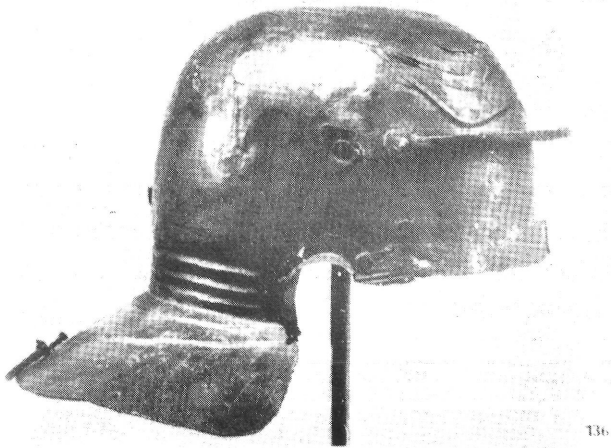
20

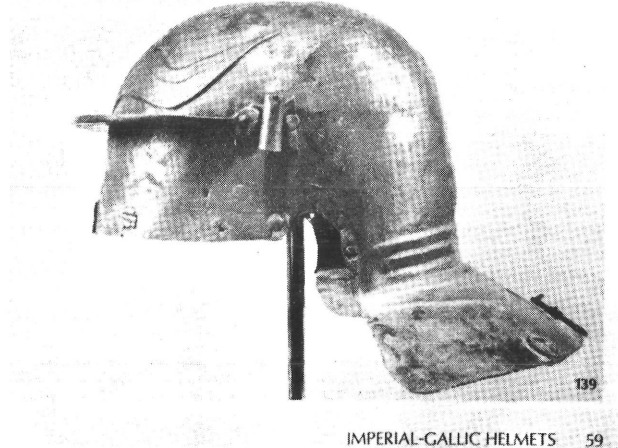
21

22

23

IMPERIAL-GALLIC HELMETS 59

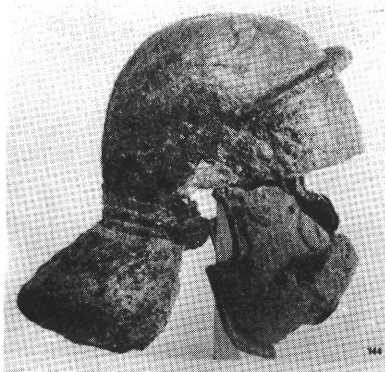
24

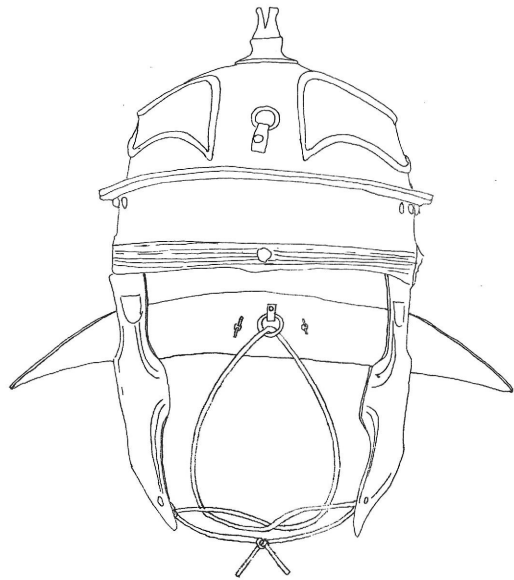
25

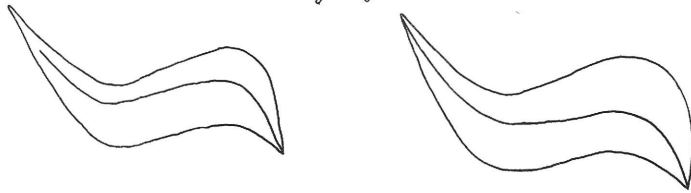
26

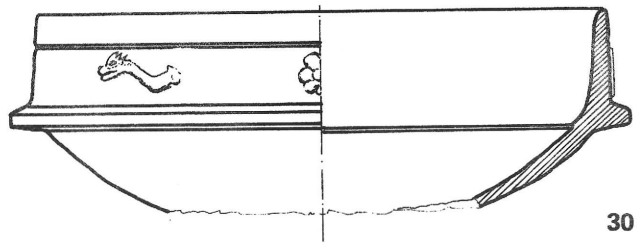
27

28

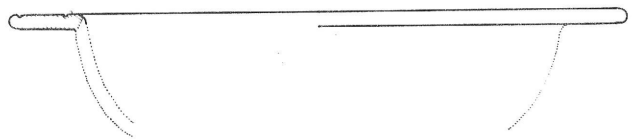
29

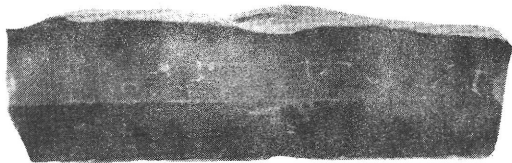
30

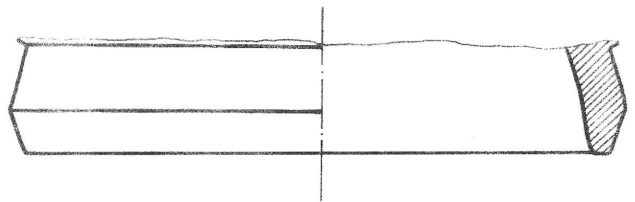
31

32

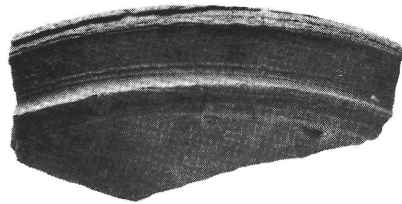
33

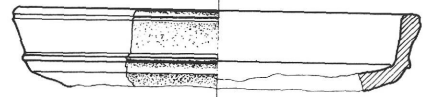
34

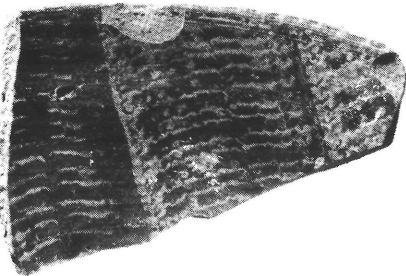
35

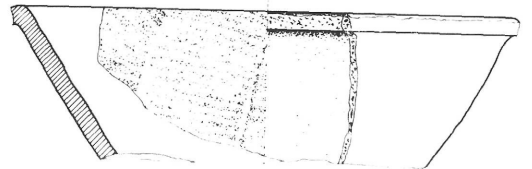
36

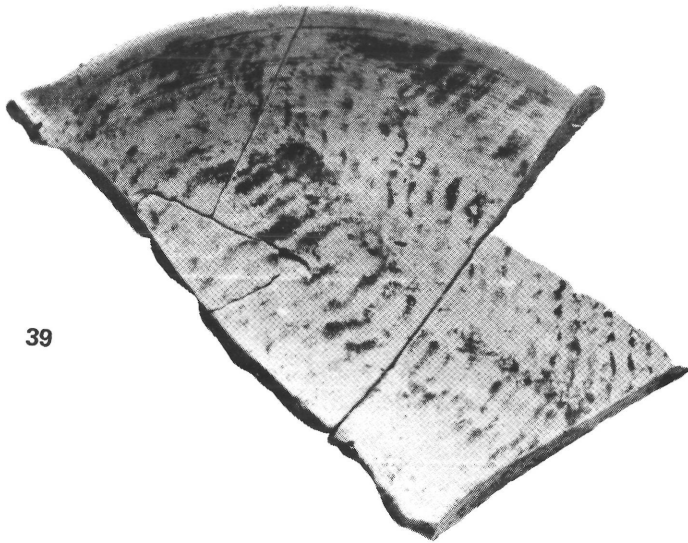
37

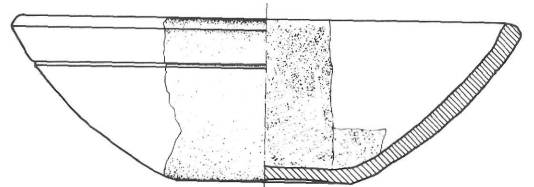
38

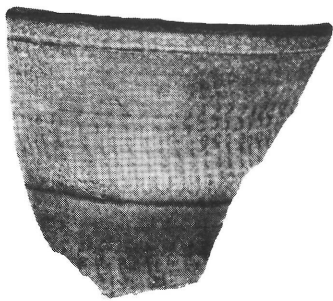
39

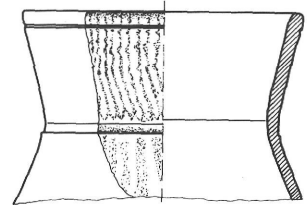
40

41

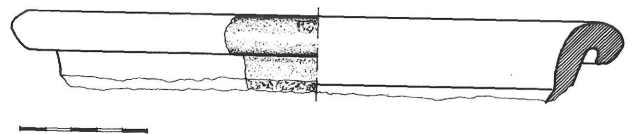
42

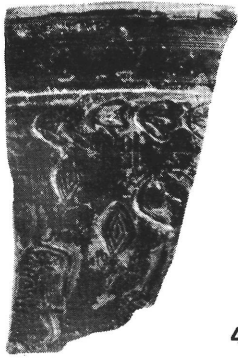
43

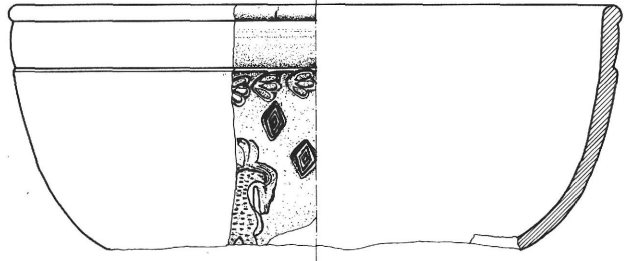
44

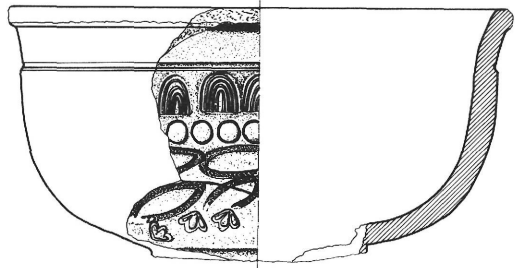
45

46

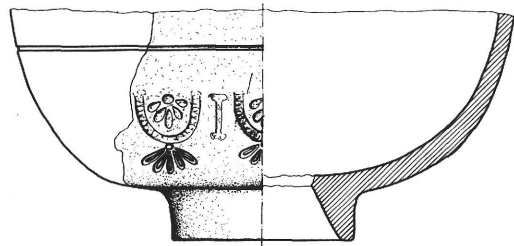
47

48

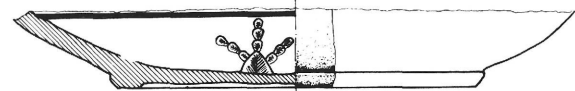
49

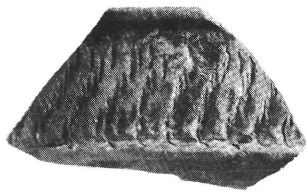
50

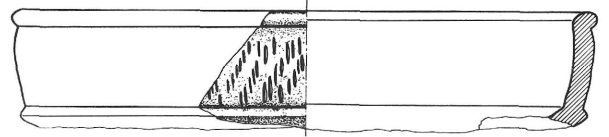
51

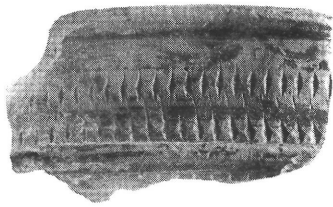
52

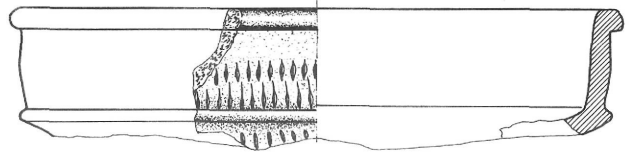
53

54

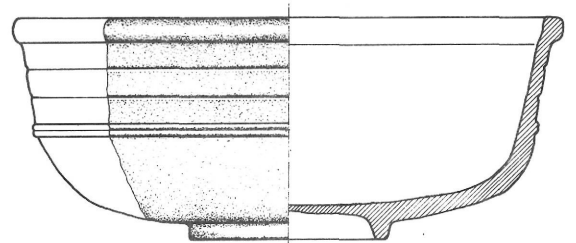
55

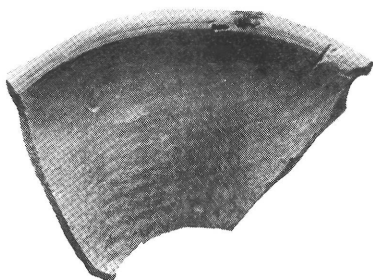
56

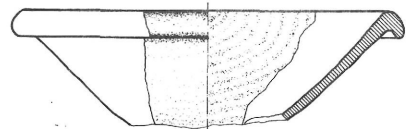
57

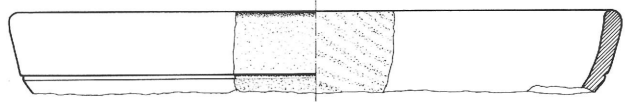
58

59

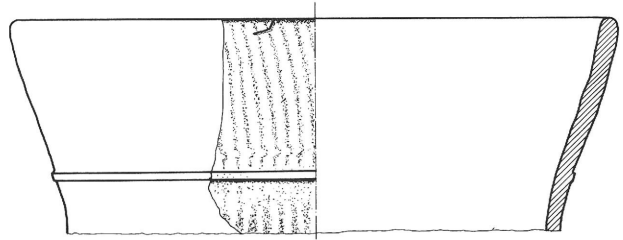
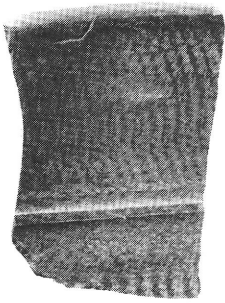

60

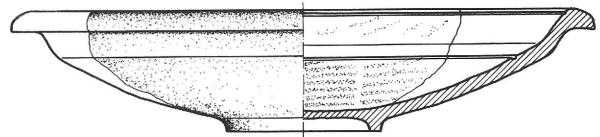
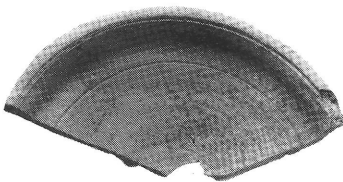
61

62

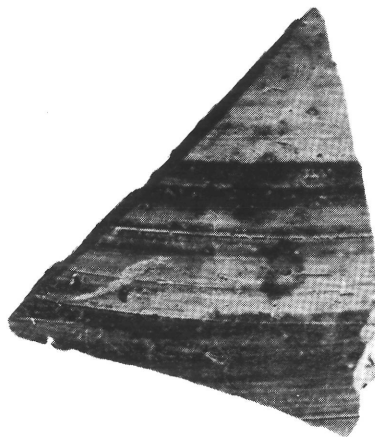
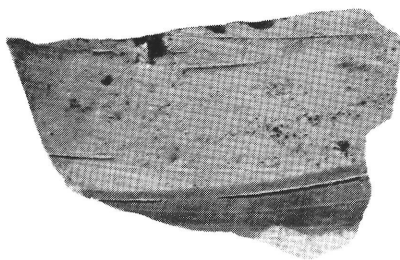
63

64

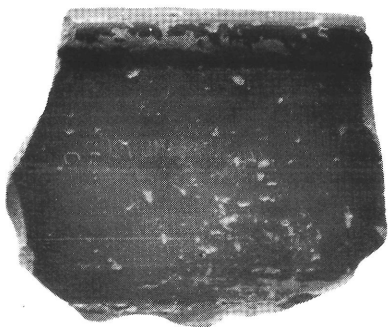

65

66

67

68

69